

DOI

UDK 316.774-042.3:316.3*P. Finci

Izvorni članak

Pregledni rad

Review article

Primljeno: 4. 11. 2024.

Livia Pavlečić

Sveučilište Sjever

lpavletic@unin.hr

Elektronička špilja Predraga Fincija

Sažetak

Govoreći o umjetnosti, estetici, filozofiji općenito, Predrag Finci je nužno ušao i u područje misaonog, filozofijskog – promišljanja medija. Riječ je o promišljanju utjecaja medija na čovjeka i društvo općenito. Riječ je, također, o upozorenjima koja nam Fincijsve analize donose – upozorenjima o opasnostima nekritičkog prihvatanja utjecaja medija.

Elektronička špilja je Fincijsva knjiga koja je u potpunosti posvećena fenomenu medijskog posredovanja. Utoliko je ova analiza koncentrirana na tu knjigu, s povremenim osvrtanjem na druga Fincijsva djela i na stavove kritike (o Fincijsvom djelu općenito i posebno o Elektroničkoj špilji).

Finci se referira na cjelokupnu povijest medijskog posredovanja, od usmenosti do filma i društvenih mreža. Utoliko je misao ovog estetičara i filozofa za samu filozofiju medija – od iznimnog značenja.

Abstract

Speaking of art, aesthetics, philosophy in general, Predrag Finci has necessarily entered the area of thought, philosophical reflection – media reflection. It is about reflecting on the influence of media on man and society in general. It is also about the warnings that Finci's analyses bring us – warnings about the dangers of uncritical acceptance of media influence.

The Electronic Cave is Finci's book that is entirely dedicated to the phenomenon of media mediation. To that extent, this analysis is concentrated on that book, with occasional references to Finci's other works and to the positions of criticism (on Finci's work in general and on The Electronic Cave in particular).

Finci refers to the entire history of media mediation, from orality to film and social networks. To that extent, the thought of this aesthetician and philosopher is of exceptional significance for the philosophy of media itself.

Što je medij?

Možda je ovo mjesto gdje treba skrenuti pozornost na činjenicu da su mnoge rečenice Predraga Fincija posvećene medijima.¹ Naravno može se govoriti o umjetnostima kao što je film ili recimo knjiga, no Fincijeve opaske često nadilaze razinu govora o umjetnosti i postaju analizom teorijsko-medijskog ili filozofijsko-medijskog karaktera.

Najznačajniji iskorak prema tim područjima Predrag Finci je napravio u svom djelu Elektronička špilja. U analizi koja slijedi trebalo bi biti pokazano ishodište autorovih stavova, ključni sumišljenici i autoriteti na koje se poziva, te zaključci koji se mogu izvući iz ove knjige.

Sam naslov, jasno je, sugestija je da se više ne nalazimo u Platonovij nego u jednoj drugoj, elektroničkoj špilji. Sjene na zidu koje je kod Platona proizvodila vatra, ovdje se pojavljuju kao proizvodi elektroničkih posrednika. Slike na zidu nisu više samo sjene postojećega, one su od ljudi

¹ Midhat Ajanović u tekstu Medijska čitanka, tu povezanost interpretira ovako: „Centralna istina o modernom čovjeku i civilizaciji nalazi se u medijima, njihovoj upotrebi i zloupotrebi, obliku i sadržaju, tehnologiji i brzini. Naš svijet u velikoj mjeri je medijski kreiran, mi, da parafraziram Villém Flussera, vidimo ono što mediji vide za nas. Stoga razumjeti medije, znači razumjeti stvarnost. Eruptivni razvoj takozvanih medijskih studija, hibridne znanstvene discipline koja se bavi komunikacijom, sustavima i kategoriziranjem medija, od marginalne pojave kakvi su bili još pri kraju prošlog stoljeća, izrasli su u akademski mainstream.

Može se izdvojiti nekoliko dominantnih oblasti kojima se medijske studije bavile. U početku su najfrekventnija bila istraživanja koja su u centru pažnje imala takozvanu direktnu medijalizaciju, bavili su se dakle tekstovima i drugim sadržajima koji se posreduje putem medija. Kasnije su se studije sve više orijentirale prema hipermedijima gdje je fokus usmjeren na tehnički aspekt kompjutera i «svijet» koji se s pomoću njih stvara, kao i na re-medijalizaciju odnosno integriranje starih medija u nove, a tu su i takozvane studije publike koji se pretežito bave utjecajem medija na oblikovanje javnog mnjenja, te one koje se bave socijalnim, ekonomskim, kulturnim i političkim kontekstom medija, uključujući tu i ulogu pojedinca na formiranje masmedijalnih tekstova. Paralelno s time razvijale su se naravno i tehnološko-informatička proučavanja zainteresirane prije svega za tehničke pretpostavke medijske revolucije“.

oblikovani televizijski, filmski internet materijali koji emitiraju piksele neovisno o tome ima li u špilji vatre ili nema. Vatra je na neki način zastarjela. Platonova poznata metafora doživjela je dogradnju u skladu s aktualnim nam vremenom.

Već postavljanjem ovog naslova Predrag Finci na neki način pojašnjava svoju metodu. On će se baviti mislima poznatih filozofa, analizirati ili barem spominjati zanimljiva mu umjetnička djela (ponajviše iz filma) ali će u svemu tome donijeti pomak vlastite interpretacije. Predrag Finci ne želi ostati na razini osnovne interpretacije. Kod njega je svaka činjenica propuštena kroz prizmu vlastitog doživljaja, osobne provjere i iskustva koje je nastalo u druženju s nekim umjetničkim djelom odnosno medijem. No krenimo ispočetka.

Nakon što je odredio pojam medija, Finci bilježi rečenicu koja metafori elektroničke špilje daje univerzalnost. Finci naime kaže: „Živimo u svijetu medija“. Nešto kasnije pridodaje da je „priča o medijima priča o ljudskom biću“² Indikativna je i rečenica koja kaže: „Život se danas u svim vidovima događa i u elektroničkom obliku“.³

Kuda nas vode ove uvodne rečenice?⁴

Naime, ako mi živimo u svijetu medija, onda su naša razmišljanja o medijima, naša shvaćanja medija iznimno važna. Ako govoreći o medijima uvijek govorimo o čovjeku onda je vjerojatno i obratno – govoreći o čovjeku govorimo o medijima koji su utjecali na čovjeka da se razvije ono što su upravo mediji potencirali (odnosno ono što proistječe iz prirode medija kao 'sredine', kao posrednika. Naš svijet je dakle svijet medija. Mi živimo u elektroničkoj špilji i nema načina da se probijemo do sunca. Barem tako izgleda u uvodnim pasusima Fincijeve analize medija. No, zašto Finci misli da su mediji više predmet sociologije i psihologije nego filozofije? Odnos čovjeka prema medijima je, smatra Finci – iskustven. Je li to dovoljno da se sociologiji i psihologiji da određena prednost.⁵

² Predrag Finci: *Elektronička špilja*, ART RABIC, Zagreb, 2017. str. 11

³ Isto str. 12

⁴ Na ovom bi mjestu uputno bilo u dijalog uvesti i stavove o Fincijevoj metodi koje je u svojoj interpretaciji Fincijevih knjiga *Poetozofski eseji* i *Umjetnost uništenoga* zabilježila Vedrana Matijević: „Fincijevo pismo obilježava sloboda crpljenja iz raznorodnih područja i stilskih registara, od filozofskoga diskursa do kolokvijalnoga stila, od empirije do znanosti, od lirskih iskaza do faktografskih uvida. Poetozofska pozicija, lakoća i razigrana nestalnost kojom nam se obraća čas iz ovoga, čas iz onoga registra, pastiširanje i kolažiranje, čine ovo štivo pristupačnim čitateljskom krugu mnogo širem od profesionalnoga. Veliki ulog osobnoga iskustva i osobne povijesti – koji je u Poetozofskim esejima prisutan ponajprije kao obilno unošenje subjektivne vizure i nizanje slobodnih asocijacija, a u Umjetnosti uništenoga kao uključivanje autobiografskoga – rezultat je uvjerenja kako nam opće teme mogu nešto značiti jedino ako nas dotiču, te kako je individualno cjelovito tek u općem“.

⁵ Analizirajući različite znanstvene pristupe treba imati na umu i sugestiju Bernarda Harbaša koji je, pišući o knjizi *O kolodvoru i putniku*, zabilježio „...autor kombinuje filozofski, sociološki i literarni pristup analizi svakodnevnih fenomena. S jedne strane, on ukazuje da je tekst sve, a da su filozofija, sociologija, esej samo njegove forme/diskursi, a s druge, da ne postoje povlašteni predmeti kritičke refleksije koji se mogu dovoditi u pitanje“.

Finci s pravom tvrdi da je svaki novi tehnički izum „mijenjao životne uvjete i život u svim njegovim vidovima, pa i izražavanje o samome životu i njegovo oblikovanje. Telefon, televizija Internet...sve smo to usvojili kao da nam je oduvijek pripadalo. Postalo je dio nas. Naše“⁶

Tu na početku, pojavljuje se pitanje istinske ljudske prirode. Naime, ako živimo posredovani medijima, ako je naš svijet zapravo svijet medija – moglo bi se postaviti i pitanje karaktera ljudske biti. Postoji li neka 'bitna priroda' koju mediji samo prikrivaju ili onemogućuju ili takve vječne uvijek važeće biti čovjeka nema. Finci je na strani pomaka od metafizičke istosti ljudske prirode. Vidi je kao nešto promjenjivo, povijesno i društveno uvjetovano. S njom se, smatra Finci ne rađamo nego je stječemo: izgrađujemo, razgrađujemo, rušimo, pa ponovno oblikujemo.

Do čovjeka se Finci ipak probija analizama koje su mu bliže. Riječ je o estetičkoj dimenziji koja je svojevrsan posrednik u njegovoj analizi medija (koji su i sami posrednici). Njegovo je temeljno pitanje: „što se događa s umjetnošću u vrijeme elektroničkih medija“. To bi se pitanje moglo razumjeti kao nastavak pitanja o kraju umjetnosti i Hegelovoj estetici. Lino Veljak je to pitanje interpretirao na sljedeći način: „Umjetnost je, zaključuje Finci, postala za Hegela prošlost jedino i isključivo kao apsolutna potreba duha, ali ona i dalje nastavlja biti nečim značajnim i posjeduje budućnost. I tu važi dijalektika ukidanja, očuvanja i pokazivanja u novom obliku: umjetnost je uistinu nešto prošlo, ali ona istodobno tek nastaje i nanovo se uspostavlja, ukidajući i čuvajući ono što je bilo“⁷.

Finci vidi društveni karakter i umjetničkog djela i sveukupne umjetnosti. Sasvim je jasno da bez neke društvene zajednice teško da bismo mogli govoriti i o umjetničkom djelu i o umjetnosti kao takvoj. Da je tomu tako posebno se vidi danas kada su „mediji masovnog komuniciranja, a prije svega televizija i tisak, učinili pojedinačno (individualno) djelo 'društvenom pojavom'...“⁸ Vrijednost umjetničkog djela danas nerijetko, primjećuje Finci, ne ovisi o vrijednostima umjetničkih pristupa pojedinih umjetnika, pa čak i kultura, O vrijednosti nerijetko odlučuje, na ovaj ili onaj način - sustav posredovanja, dakle mediji.⁹

⁶ Predrag Finci: *Elektronička špilja*, ART RABIC, Zagreb, 2017. Str. 13

⁷ Lino Veljak, *Iznimno čitanje Hegela* (Predrag Finci, "Čitatelj Hegelove estetike", Naklada Breza, Zagreb 2014.)

⁸ Predrag Finci: *Elektronička špilja*, ART RABIC, Zagreb, 2017. str. 15

⁹ Midhat Ajanović pojašnjava interpretirajući upravo Elektroničku špilju: „Je li umjetničko djelo fizički predmet koji egzistira u prostoru i vremenu? Šta je manifestno svojstvo umjetničkog djela u muzici, literaturi ili digitalnoj animaciji? Gdje se nalazi umjetničko recimo u operi? U njejoj izvedbi ili u partituri? Mi možemo slušati operu, ali ne i partituru. Prestaje li nešto biti predmet kada postane umjetnost i da li se o slici u ulju i dalje može govoriti kao o komadu platna? Može li se kriterij autentičnosti primjenjivati u vrednovanju masovno reproducirane umjetnosti? Jesu li scenarij filma ili tabla stripa originalni? Kada je djelo izgubljeno?

Neka pitanja pridodaje i Finci (Primjerice: «Može li medij koji je po sebi reproduktivan biti produktivan?», s. 58) i odgovorima na njih ispunjava svoju knjigu“.

Poput Marxa koji se u Ranim spisima pitao o zastarjevanju pojedinih umjetničkih formi, i Finci se danas pita o sudaru tradicionalnog književnog djela i novog ambijenta. Njegovo je pitanje o odnosu recimo Shakespeareovog djela *Romeo i Julija* i izvedbe koja bi uključivala video kamere ili neki sličan oblik tehničkog interpretiranja klasika.¹⁰

Elektronička špilja vidi praoca suvremenih medija u Homeru. Homer se naime igrao riječima, događajima, vijestima, pokušavajući ih prilagoditi uvijek svojoj publici. Sve se dakle promijenilo ali se nije promijenilo ništa. U onome što je bitno, suvremenost koristi iste mehanizme, samo što ih tehnički posreduje suvremenim, uvijek novim medijima. Homer je bio nešto poput pokretne televizije. Putovao je gradovima, okupljao publiku i pokušavao ih uvesti u svijet montaže riječima, svijet filma iznošenjem slika riječima, odnosno svijet vijesti donoseći vijesti o važnim osobama. „Prije estetskog – kaže Finci – bijaše ep sam“¹¹

Zanimljiva je Fincijeva objecka o nepjesničkom karakteru Homerovih zapisa: „Homer nije znao što znači biti pjesnikom, niti su njegovi slušatelji slušali poeziju, nego je pjevač prizivao događaje, iznosio ono čega se sam mogao sjetiti ili prenosio ono što je bilo sjećanje drugih, a slušatelji su ove događaje u njegovoj riječi gledali kao živu sliku onoga što je neprolazni događaj ljudi i bogova“.¹² Finci dakle na Homera manje gleda kao na pjesnika. Homer je za njega bio „medij vijesti i povijesti“¹³

Jedno od pitanja koje otvara ovaj pristup mogao bi se grubo sažeti sljedećim riječima: Ako je Homer i sam bio samo medij, ako su djela koja su stari Grci, a naravno i stari Egipćani, a onda i suvremeniji predstavnici svih naroda, stvarali bila zapravo svojevrstni mediji – što to govori o odnosu između medija i umjetnosti, što to govori o umjetnosti samoj (koja je kao što znamo i u staroj grčkoj više bila *tehne*, dakle ono što naglašava zanatsku dimenziju umješnika koji će kasnije postati umjetnikom. Finci, barem u ovom djelu, ne povlači konzekvence. No ukazuje na tu bitnu paralelu razvoja umjetnosti i povijesnog razvoja medija (započetog na atenskim trgovima).

O Fincijevom razumijevanju medija bitno govore i njegove sljedeće rečenice:

1. „Medij je zrcalo svoga vlastitog tvorca, dijete i slika svoga doba, materijalizirani oblik njegove duhovnosti, potvrda njegova Zeitgeista“¹⁴
2. „Što čovjek oblikuje, to ga preoblikuje. Stvorio je i medije koji su onda njega stvorili.“¹⁵

¹⁰ Predrag Finci: *Elektronička špilja*, ART RABIC, Zagreb, 2017. str. 16

¹¹ Isto, str. 20

¹² Isto, str. 21

¹³ Isto str. 22

¹⁴ Isto, str. 24

¹⁵ Isto, str. 24

3. „Zato ni suvremeni mediji nisu neki sasvim neočekivan proizvod, nego posljedica nastojanja i ljudske želje za komunikacijom i informacijom.“¹⁶
4. „Svijet uvijek traži onaj medij kroz koji će se sam pokazati“.¹⁷

Nove igračke za komuniciranje

U poglavlju o novim igračkama Finci propituje mogućnosti različitih pristupa suvremenim medijima. S jedne strane tu je pokušaj da se 'tehničko pomagalo' promatra u kontekstu pokušaja 'bijega od Drugoga'¹⁸, nadoknada odnosno kompenziranje nečega što je izostalo¹⁹, McLuhanovih povezivanju tehničkih naprava s narcisoidnošću i ideje ekstenzija (produžetaka)²⁰, te straha od nepoznatoga i bijega od samoće.²¹ Finci se (retorički) pita: „Iskazuju li ova nova sredstva komunikacije unutarnje ljudske potrebe ili su naprosto izumi industrijskoga društva koji mijenjaju ljudsku svakodnevicu i 'stanje duha', njegov svjetonazor i samu egzistenciju?“²²

Interpretiranje medija nužno dovodi i do pitanja o prirodi, značenju i smislu komunikacije kao takve. Finci komunikaciju vidi kao temeljni odnos prema Drugome, odnosno kao upućenost pojedinca na zajednicu i zajednice na pojedinca. Suvremeni mediji smatra Finci opravdano, stvaraju fikciju zajednice više nego istinsku zajednicu. No budući smo osuđeni na medije, budući da nam oni stvaraju svijet, čini se da je riječ o neminovnosti. U tom kontekstu Finci koristi sintagmu 'život u elektroničkom obliku'.²³

Suvremeni komunikolozi (u Hrvatskoj bi bilo dobro uputiti se u rad Darija Čerepinka) pobrojat će tridesetak teorija komunikacije. Svaka od tih teorija ima svoje osnivače, svoje sljedbenike, definicije komunikacije, ponekada čak i mjesta na kojima su utemeljene neke škole komunikologije. Finci generalizira oslanjanjem na Karla Jaspersa i njegov stav o nepostojanju egzistencije bez komunikacije.

Pojavljuje se tu naravno i problem usmjerenosti komunikacije na medije kao posrednike odnosno tehnička pomagala. Finci upozorava: „...ako naša komunikacija sve više postaje isključivo medijima posredovano uspostavljanje veze, to može voditi sve većoj osobnoj izolaciji i može postati dokazom da je naša komunikacija zapravo artificijelna, prividna, bez stvarne potrebe za

¹⁶ Isto, str. 24

¹⁷ Isto str. 25

¹⁸ Isto, str. 27

¹⁹ Isto, str. 28

²⁰ Isto, str. 30

²¹ Isto, str. 31

²² Isto, str. 38

²³ Isto, str. 42

drugim bićem osim kao za vlastitom publikom, realno postojećom, a ipak 'publikom', čije nas postojanje ne obvezuje i o kojoj ne brinemo²⁴.

Kao i većina suvremenih teoretičara medija i komunikologa, i Finci vidi da se sve više govori a sve manje komunicira, da su ljudi uglavnom raspoloženi za različite oblike monologa uobličених u dijaloge, da je istinska komunikacija rijetka, te da je čovjek istovremeno i u kontaktu i izoliran. To Finci definira novom vrstom otuđenja. Temeljnu opasnost koju donose mediji Finci vidi u formiranje „kolektivnog mišljenja” koje uništava svako kritičko mišljenje i individualnost²⁵.

Finci detektira i polaritet mogućih odnosa intelektualaca, pa i filozofa i umjetnika prema medijima. S jedne strane su 'estradni mislioci' i 'filozofski žurnalisti' koji su shvatili medijski prostor kao prostor samopromocije, koji su prihvatili pravila igre medijskih kuća i koji su postali neka vrsta suvremenih klaunova. U strahu pak onih drugih od medija Finci nalazi strah od samoga sebe, ali i strah od nemogućnosti da se misli izlože na neki autoru primjereniji način.²⁶

Film, vijest reklama i istina i umjetničko djelo u doba elektroničkih medija

Svoju mozaičku sliku o medijima Finci slaže analizama pojedinih medija odnosno medijskih oblika. Ponajviše mjesta ostavljeno je mediju filma – filmu kao mediju. No analize filma više su analize i prisjećanja pojedinih filmova i zanimljivosti vezanih uz te filmove nego što donose teorijske stavove o mediju filma. Na sličan način analizira se i pitanje reklame kao specifičnog fenomena suvremenih medijskih posredovanja. Pri kraju knjige autor se vraća izvornoj filozofijskoj nakani promišljanja medija iz konteksta filozofije, te analizira odnos medija i umjetnosti, a u završnom dijelu i položaj umjetnosti u doba elektroničkih medija.

Kada je riječ o istini, Finci detektira pomake od tradicionalnog shvaćanja istine (*adaequatio rei et intellectus*) prema medijski oblikovanoj istini koja je ideološki proizvod (proizvod medija koji se bave propagandom i u pravilu lažu). Mediji više ne prenose informacije nego oblikuju i plasiraju stavove za koje očekuju da će biti prihvaćeni. Mediji, kaže Finci ne informiraju nego instruiraju. Zato je potrebna kritika: „Kritika medija je kritika slike koju mediji stvaraju i proizvode, odnosno kritika ideologije koju reprezentiraju, ili, rjeđe, kritika ideologije kako je reprezentiraju. Zato je kritički odnos prema medijima uvijek dobrodošao kada nastaje u ime istine, a prijeteći kada postane optužba medija zbog 'lažnog reprezentiranja ideoloških vrijednosti' u ime vladajuće ideologije²⁷.”

²⁴ Isto, str. 44

²⁵ Isto, str. 54

²⁶ Više, str. 61

²⁷ Isto, str. 231/232

U završnim dijelovima knjige Finci radi nešto kao homage Walteru Benjaminu i njegovom poznatom eseju *Umjetnost u doba tehničke reproduktibilnosti*. Finci završno razmišlja o umjetničkom djelu u doba elektroničkih medija. Završni stav glasi: „Ključna kritička primjedba elektroničkim medijima od umjetnika dolazi zbog nebrige ovih medija za transcendentalni moment umjetničkog djela, za njegovo dublje utemeljenje i upućivanje na trajno, što je zapravo optužba za nebrigu prema estetskim dijelovima djela jer masovnoj proizvodnji i prodaji, u dnevnoj produkciji, djelo postaje značajno po svojoj upotrebljivosti, a ne po svojoj istinskoj estetskoj kvaliteti, koja jedina djelo uistinu čini umjetničkim djelom“.²⁸

²⁸ Isto, str. 268